

DİYARBAKIR HALK KÜLTÜRÜNDE ÖLÜMLE İLGİLİ İNANIŞ, ADET VE PRATİKLER¹

Asım DEMİR*

Öz

İnsan yaşamındaki geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölümle ilgili inanış ve uygulamalar toplumların önemli birer kültür göstergeleridir. Bunlar bize toplumların hem gelenekleri hem de inançları hakkında sosyolojik veriler sunar. Ölümle ilgili her toplumun kendine özgü geleneksel ve dini uygulamaları olmakla birlikte farklı inançlara mensup toplumlarda benzer hatta aynı uygulamalara rastlamak mümkündür. Ölüm sosyolojisi bağlamında Diyarbakır'da yaşayan Hristiyan, Sünnî ve Alevîlerin ölüm ve buna bağlı geleneksel ve dini uygulamaları, bu uygulamalar arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ele almayı amaçlayan bu çalışma nitel araştırma yöntemi benimsenerek yapılmıştır. Gözlem, katılımcı gözlem ve derinlemesine mülakat, bu çalışmada verilerin elde edilmesinde en çok kullanılan tekniklerdir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Ölüm, Diyarbakır, Yas, Hristiyan, Müslüman

BELIEFS, CUSTOMS AND PRACTICES ABOUT DEATH IN DIYARBAKIR FOLK CULTURE

Abstract

Beliefs and practices related to death, which is the last of the transition periods in human life, are important cultural indicators of societies. These provide us with sociological data about both the traditions and beliefs of societies. Although each society has its own traditional and religious practices regarding death, it is possible to encounter similar or even the same practices in societies belonging to different beliefs. In the context of the sociology of death, this study, which aims to discuss death and related traditional and religious practices of Christians, Sunni and Alevîs living in Diyarbakır, and the similarities and differences between these practices, was carried out by adopting a qualitative research method. Observation, participant observation, and in-depth interview are the most commonly used techniques to obtain data.

Keywords: Sociology of Religion, Death, Diyarbakır, Mourning, Christian, Muslim

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 31.05.2022, Accepted / Kabul Tarihi: 14.06.2022

¹ Bu çalışma, Diyarbakır'da Taziye Geleneği adlı yüksek lisans tezimiz (Dicle Üniversitesi, 2012) esas alınarak hazırlanmıştır.

*Atatürk Üniversitesi Doktora Öğrencisi

e-posta: asimdemir21@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9314-9098

GİRİŞ

Ölümsüz bir yaşam olmadığından ilk çağlardan günümüze kadar insanoğlu ölümü düşünmüş ve onu tanımlamaya çalışmıştır. Kişilerin dünyaya bakış açılarına göre tanımlanan ölüm, hayatın her alanına; sanata, edebiyata, bilime ve felsefeye konu olmuştur. Çağlar boyunca insanları etkilemiş ve yönlendirmiş bir gerçeklik olan ölüm, sadece atık olarak geride ceset bırakan biyolojik bir olay² olmayıp aynı zamanda gerçekleştirilen uygulamalarla sosyal hayatı ilgilendiren bir durum haline gelir. Ölümle ilgili inanç ve pratikler ölümden önce başlar, ölüm sürecinde ve ölümden sonra da devam eder. Bu tür inanç ve uygulamalar, toplumsal bir gerçeklik olarak ölümün sosyolojik okumaya tabi tutulmasını mümkün kılar.

Sosyoloji, ölümün “yaşamsal fonksiyonların sona ermesi” şeklindeki biyolojik tanımını sosyal faktörlerle ilişkilendirilerek ele almaktadır. Sosyolojideki en önemli kabul ölümün, ölen kişi için biyolojik olarak bir son anlamına gelirken, geride kalanlar için yarattığı yoksunluk süreci içinde sosyal ilişkilerle birlikte şekillenen keder, ağıt, yas, taziye gibi kavramlar çerçevesinde vücut bulan ritüellerden dolayı sosyal bir olgu olduğudur.

Ölüm ve sonrasında yapılanlar ve bunlara yüklenen anlamlar sosyo-kültürel, etnik yapı, zaman ve inanç ile ilgili değişkenlere bağlı olarak bir kültürden diğerine farklılıklar gösterebilmektedir. Kimilerine göre ölüm bir yok oluşu ifade ederken kimilerine göre sonsuz, yeni bir hayata veya asıl hayata başlamaktır. Bu farklı anlayışlardan dolayı ölüm ve sonrasında, her toplumun kendine göre ölümü anlamlandırmasına bağlı olarak yaptıkları ölüm/ölüm sonrası uygulamalar, adetler ve inanışlar vardır. Bu uygulama ve inanışlar o toplum bireylerince benimsenir ve uygulanırlar. Bu şekilde sonuçları ve göstergeleri³ açısından sosyal bir olaya dönüşen ölüm, ölüm sosyolojisinin konusu haline gelir.

Ölüme ilişkin ritüeller toplumdan topluma değişmekle birlikte önemli işlevlere sahiptir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum bireylerini kuşatan bu inanışlar, adetler, törenler ve kalıplaşmış davranışlar başlıca iki gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak; onun hem dünyada bıraktıklarının gözünde hem de öte dünyada mutlu bir ölü olmasını sağlamak için yapılan uygulamalardır. İkincisi ise, ölenin yakınlarının ruhsal durumlarını düzeltmek, onlara destek olmak ve onları yeniden topluma dâhil etmek amacıyla yapılanlardır.⁴

² Louis-Vincent Thomas, “Cenaze Ayinleri”, çev. Nermin Öztürk, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (Nisan 2003), 238.

³ Zülküf Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması –Kayseri Örneği-* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 1.

⁴ Nilgün Çıblak, *Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler*, *Türk Kültürü* Y.XL/474 (2002), 2.

Bir toplumun kültürünü, düşünüş şeklini, toplumsal yapının temellerini ve toplumun geçirdiği değişimleri anlamak için ölüm ve onun etrafında geliştirilen ritüeller önemli unsurlardır. Bu uygulamalara bakılarak toplumun kültürel birikimlerinin kaynakları en iyi şekilde anlaşılabilir.

Diyarbakır halk kültüründe ölüm ile ilgili inanış, adet ve pratikleri ele almayı hedefleyen bu çalışma nitel araştırma yöntemi benimsenerek yapılmıştır. Veri toplama sürecinde Meryem Ana Kilisesi, cem evi ve taziye evleri ziyaret edilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda isimleri belirtilen kişilerle derinlemesine mülakatlar yapılmış, gözlem ve katılımcı gözlem teknikleriyle elde edilen veriler sosyolojik bakış açısı ve kavramlarıyla ölüm sosyolojisi bağlamında işlenmiştir.

1.Diyarbakır Halk Kültüründe Ölümle İlgili İnanış, Adet ve Pratikler

Ölüm için her toplumun inanç ve yaşayışlarına göre ortaya çıkan toplumsal tepkiler vardır. Ölüm karşısındaki bu toplumsal tepkiler ölüm öncesinde yapılan bazı uygulamalar ile başlayıp ölümden sonra da devam eder. Bu inanç ve uygulamalar kaynağını toplumun dini inanç ve yaşayışı ile örf-adet ve geleneklerinden alır. Her toplumda bu değerler değişebildiğinden ölüm süreci ve bu sürece katılan bireyler, aileler ve toplulukların yönelimlerinde farklılıklar olabilmektedir.

Bu bağlamda Diyarbakır'da yaşayan topluluğun da ölüm ve sonrası için uyguladıkları bazı pratikler vardır. Bunları genel anlamda ölüm anında yapılanlar ve ölüm sonrasında yapılanlar olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

2.Ölüm Anında Yapılanlar

Diyarbakır'da yaşayan toplumun inancına göre kişiler, kaza ve tabii afet gibi sebeplerle vakitsiz denilen ani bir şekilde değil de ölüm yatağında iken ölümü bekliyorsa ölüm anı ile ilgili geleneğe ait birçok inanış ve uygulama kendisini gösterir. Hastada meydana gelen bazı değişiklikler hastanın öleceğine yorumlanır. Ölümcül hasta konuşamazsa, gözlerini bir noktaya dikerse, göz parlaklığını yitirirse, gözünden yaş akarsa, ağzını tuhaf tuhaf hareket ettirirse⁵, kendi kendine oradakilerin görmediği biriyle konuşuyormuş gibi davranırsa veya oradakilerin görmediği bazı varlıkları görüyormuş⁶ gibi davranışlarda bulunursa ölümün yaklaştığı anlaşılır.

Hastanın el ve ayaklarının soğuması, ruhunun çekilmeye başladığına yorumlanır. Ölmeden önce yapmış olduğu bazı davranışlar ve söylediği sözler ise sonunun iyi veya kötü oluşuna yorumlanır. Bu durumdayken daha önce ölmüş bir

⁵ Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 133.

⁶ Görüşülen bazı kimseler bu durumla ilgili yaşadıkları bazı deneyimlerini şöyle aktardılar: “Annem sekerat halinde iken birden pencereye doğru baktı ve ‘çıkarmın şu kediyi içerden’ dedi. Biz o tarafta herhangi bir şey görmüyorduk. Annemin öleceğini anladık.” dedi (Demir, kişisel görüşme, 06.02.2012). Bir başkası da ölmek üzere olan yakınının elbiselerini eliyle silkip temizlemeye çalıştığını ve “şu karıncaları üzerimden temizleyin” dediğini kendilerinin ise herhangi bir şey görmediklerini anlattı (Kaya, kişisel görüşme, 02.08.2011).

yakınıyla konuşuyormuş gibi davranıp yüzünde gülümseme beliren ve ölüm anında şehadet parmağı açık olanların amellerinin iyi olduğuna inanılır. Şayet ölmek üzere olan kimse yüzünü sağa sola bir sıkıntısı varmış gibi hareket ettiriyorsa veya kelime-i şehadet yerine anlamsız başka sözler söylüyorsa amelinin kötü olduğu düşünülür.

Ölüm anı, dünya hayatının sonu ve ahiret hayatının başlangıcı olarak kabul edildiğinden, ölüm döşegindeki hastaya, ebedi yolculuğuna ruhen hazırlanmasına yardımcı olmak için sevgi, saygı temelinde yaklaşılır. Hastaya söylenecek sözlere dikkat edilerek ecel konusunda kişinin rahatlamasını sağlayacak sözler sarf edilir. Gönül kırıcı, ümitsizliğe sevk edici sözlerden kaçınılır. Allah'ın rahmetinden bahsedilerek dualar edilir ve hastanın son yolculuğunda moralinin yüksek olmasına çalışılır. Hasta tövbe etmeye ve vasiyetini yapmaya teşvik edilir. Şeytanın, harareti artmış sekerat halindeki kişinin sol tarafında elinde bir bardak su ile bekleyip kişiyi küfre düşürmeye çalıştığına inanıldığından ölüm anındaki kişinin ağzına su verilir. Böylece harareti giderilmiş olur.

İslam inancına göre “son nefesinde kelime-i şehadet getiren Müslüman olarak ölür”⁷ düşüncesiyle hastanın yanında onu rahatsız etmeden, hatırlatma maksadıyla duyabileceği bir ses tonu ile kelime-i tevhit ve şehadet telaffuz edilir. Hastanın da söylemesi için ısrar edilmez. Çünkü bu durumdan sıkılan hasta ters tepki gösterebilir. Bunun dışında ölümünün kolay olması, acı çekmemesi düşüncesi ile ölüm anına kadar Yasin okunur.⁸ Ölüm gerçekleşince de yıkanana kadar artık Kur'an okunmaması gerektiğine inanılır.

Müslüman geleneğindeki bu uygulamanın bir benzeri Süryanilerde de görülür. Süryanilerde de ölmek üzere olan kimsenin yanında din adamları tarafından kutsal kitaptan bölümler okunarak hasta teselli edilmeye çalışılır. Kilden yapılmış bir kâsenin içine hamur konur ve bu hamurun içi çukurlaştırılarak zeytinyağı ile doldurulur. Daha sonra beş duyu organını simgeleyen beş mum bu hamurun üstüne konularak dualarla yakılır. Mumlar her yakılışında üç kez “Kadişat Alaho, kadişat hayelthonö, kadişat lomoyutho, destlebt hlotfayn...” (Kutsalsın ey Allah! Kutsalsın ey ölmeyen! Bizim için haça gerildin! Bize merhamet eyle) duası okunur. Daha sonra “Ey göklerdeki babamız adın kutsal olsun...” mealindeki dualar okunarak kâsedeki yağ vücudunun farklı yerlerine haç şeklinde sürülür. Yağlama işleminden sonra haç ve İncil hastanın başı hizasında tutularak dua edilir.⁹

Ölmek üzere olan kimsenin yakınlarına gelip kendisiyle helalleşmeleri¹⁰ ve bu son yolculuğunda yanında bulunmaları için haber verilir. Bu şekilde sekerat halindeki kimsenin çok acı çekmeden daha rahat “ruhunu teslim edeceğine” inanılır.

⁷ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 3/16.

⁸ Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 3/16.

⁹ Mehmet Şimşek, “Süryanilerde Ölüm Gelenekleri”, *Süryaniler (Erişim 22 Mart 2012)*.

¹⁰ Bazı kimseler helalleşmeyi, hasta kimsede korkuya (ölüm korkusu) sebep olacağı ve moralini bozacağı düşüncesiyle uygun bulmamaktadır.

Müslümanlarda helalleşme denilen bu uygulamanın benzeri olarak Hıristiyanlarda da “bağışlanma” denir. Yine aynı şekilde sekerattaki kimsenin gözü arkada kalmasın, kısa süre içinde ruhunu teslim edip acılardan kurtulsun diye aile fertlerinden orada bulunmayanların resimleri gösterilir.¹¹ Evinde ölen kimseler şanslı sayılır ve bunlar için “Bahtı özüne ki son gece evinde kaldı, evinde can verdi.” denir. Sünnîlerde Kandil geceleri ve Cuma gecesi İlahi rahmetin fazla olduğu zamanlar olarak kabul edildiğinden bu gecelerde ölen kişilerin amellerinin iyi olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılır.

Benzer uygulamalar Alevîlerde de görülür. Alevîlerde ölmek üzere olan kimseye “cankes” denir. Bu durumda olan kişinin yanında dini bilgi sahibi kişi (dede/imam) tarafından “Kelime-i şهادet ” söylenir. Bu sözleri ölüm halindeki kişinin tekrar etmesi için kesinlikle ısrar edilmez. Hastanın durumu bunları söylemeye uygun değilse, yalnızca “Allah” sözü telkin edilir. Yanında “Yasin” okunur.¹² Ayrıca, çok hafif sesle “Düvaz-ı imam”¹³ da okunabilmektedir. Durumu ağırlaştığında dost ve akrabalarının hastanın yanı başında bulunmaları ve helalleşmelerine dikkat edilir.

3. Ölüm Sonrası Yapılanlar

Kişi öldükten sonra Anadolu’nun hemen her yerinde görülebilecek ölüm sonrası ilk uygulamalar yapılır. Önce ölünün gözleri kapatılır.¹⁴ Ölürken gözleri açık kalan kimsenin sevdiği birini göremeden öldüğü veya dünyaya doyamadan öldüğü düşünülür. Daha sonra başının altından yastık alınarak takma dişleri varsa çıkarılır. Ağzı açık kalmışsa çenesi başının üstünden bir bezle bağlanır,¹⁵ kol ve ayakları vücuda paralel olarak düzeltilir. Bunun sebebi yıkama ve kefenleme gibi işlemlerde kolaylık olması için cesedin düz kalmasını sağlamaktır. Üzeri bir örtü ile örtülerek şişmesini önlemek için karnını üzerine demir (bıçak-makas v.b) gibi ağır bir madde bırakılır.¹⁶ (Müslüman halkta görülen bu uygulamalarla benzerlik gösteren Süryani uygulamalarında farklı olarak sadece ölünün elleri göğüs üzerinde birleştirilir.) Bu durumda ölü yıkanınca

¹¹ Bazı kimseler de bu durumun istenilenin tam tersi bir etki yapıp gözleri arkada gitmesine sebep olacağı düşüncesiyle yapılmasına karşı çıkarlar.

¹² Üç Yasin ve bir İhlâs okuyan dedeler de vardır.

¹³ Düvaz, düvazıimam ya da düvazdeh imam; Alevî/Bektaşî edebiyatında, başta Hz. Ali olmak üzere içinde; Ehl-i Beyt ve On iki imam’ın isimlerinin geçtiği, onların faziletlerinin anlatıldığı, onlar için söylenmiş deyiş ve nefeslere denilir. Düvaz imam, Farsçada on iki imam anlamına gelen “düzvazdeh imam”ın Anadolu’daki söyleniş biçimidir. bk. Harun Yılmaz, “Alevî Geleneğinde Ölüm ve Sonrası Tören ve Ritüeller”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 47 (2007), 5.

¹⁴ İslamiyet öncesi Türk topluluklarında da görülen bir durumdur. Ölünün gözleri “bu dünyada gözü kalmasın, yanında birini götürmesin” diye kapatılırdı. bk. Özlem Ölmez, *Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 32.

¹⁵ İslamiyet öncesi Türk topluluklarında da görülen bir durumdur. Ölünün çenesi “ruhu yarılmasın, içine şeytan girmesin” diye bağlanırdı. bk. Ölmez, *Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*, 32.

¹⁶ Anadolu’nun hemen her yerinde ve birçok Türk topluluğunda var olan bu uygulama daha çok İslamiyet öncesi dönemden kaynaklanan “demir kültü” ile ilgilidir. bk. Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 142.

kadar yanında Kur'an okunmaz. Mümkünse ayakları kibleye doğru çevrilerek yüzünün kibleye dönmesi sağlanır. Süryaniler ise yönünü doğuya çevirirler.

Bundan sonra cenazeyi gömmekte acele etmek gerektiği inancı ve cesedin bozulabileceği düşüncesiyle cenazenin defni için hazırlıklar yapılır. Cenazenin bozulmadan korunması sağlanabilecekse, uzakta kalan akraba ve sevenlerinin cenaze merasimine yetişebilmesi için cenazenin bekletildiği de olur. Ölünün ruhunun üç gün öldüğü yerde kaldığı inancıyla eskiden üç gün boyunca mum yakanlar olduğu gibi günümüzde de bazı kimseler ölümden sonraki günlerde evin ışıklarını açık bırakmaktalar. Böylece evini aydınlık gören ölünün gözünün arkada kalmayacağına inanılır. Ölenin ardından yapılan uygulamalardan birisi de mevta evden çıkmadan darlığı, musibeti dışarı atmak için ayakkabıları dışarı bırakılmasıdır. Genç ölenlerin cennette gelin/damat olacağı düşüncesiyle o anki üzüntüye bir teselli olarak cenaze evden çıkarken zılgıt çekenler de vardır.

Sünnîlerde ölüm olayında din adamını haberdar etme uygulamasının benzeri olarak Alevîlerde de ölüm durumunda ilk olarak dede çağrılır. Ölüm olayı gece gerçekleşmişse “şuğarıp” denen bir yemek yapılır. Bu yemek ölenin kendi parasıyla alınan hayvanın komşu veya akrabalar tarafından kesilip yemek yapılmasıyla hazırlanır.

3. 1. Defin Hazırlığı

Ölüm gerçekleştikten sonra ölünün gömülmesine kadar geçen sürede ölü için birtakım uygulamalar yapılır. Bu uygulamalar çoğunlukla inanç kaynaklı olmakla beraber geleneksel adet ve inanmalardan kaynaklananları da vardır.

Kişinin öldüğü kesin olarak anlaşıldığında hemen yıkanmak üzere hazırlanır. Sünnî ve Alevîlerde yıkama İslami usullere göre yapılmaktadır. İslam inancına göre ölüyü yakınlarından birinin yıkaması daha hayırlıdır.¹⁷ Fakat insanların çeşitli sebeplerle bunu yapmak istememeleri veya yapamamalarından dolayı bunun için daha çok din görevlileri veya dini bilgisi olan bu konularda tecrübeli kişiler tercih edilmektedir. Genellikle bunun karşılığında da kendilerine belirli bir ücret ödenmektedir. Ölü yıkamak karşılığında para verilmesi bu işi de ticari bir eyleme dönüştürmüştür. Din görevlileri arasında bu sebeplerden dolayı sorunlar yaşandığı gözlemlenmektedir. Din görevlileri ve Seydaların¹⁸ yanı sıra bu işten pay almak isteyen, dini bilgisi olmayan halktan kimseler de vardır.

Yıkama işlemini yapan görevliye daha çok yakın akrabalarından bir veya iki kişi yardım eder. İl merkezinde yerel yönetimler ve hastaneler de bu iş için “gassal” kadrosu ile elemanlar istihdam etmektedirler. Belediyelerin “Cenaze Hizmetleri” adıyla hizmet birimi vardır. Bu birim halka cenaze işlemleri için yardımcı olmakta, cenaze aracı

¹⁷ Zuhayli, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, 3/22.

¹⁸ Seyda: Efendi, hoca manasında talebelerin hocalarına karşı söylediği bir hürmet lafzıdır. Medrese okumuş din bilginleri için kullanılır.

sağlamaktadır. Daha önceleri evlerinin bahçe veya avlusunda kapalı bir alan oluşturularak, aynı zamanda kavurma yapmak, bağ bozumunda şırayı kaynatmak için de kullanılan büyükçe bakır kazanlarda kaynatılan su ile yıkanan cenazeler zamanla camii, hastane ve yerel yönetimler tarafından yapılan gasilhanelerde yıkanmaya başlanmıştır. Yıkama için gasilhanelerde bulunan donanım sayesinde su getirme, su ısıtma gibi akraba ve komşular tarafından yerine getirilen birçok işlem yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır.

Cenazenin yıkanacağı yerin kapalı olması ve cenazeyi yıkayan ile yardımcılarının başkasının bulunmamasına dikkat edilmektedir. Ölü yıkandığı sırada kendisini o halde gören aile fertleri ve akrabalarının acıları daha da arttığından, ağlama ve cesede sarılıp öpmeye çalışma gibi durumlardan yıkama işlemi gecikir düşüncesiyle yıkamada yardımcı olacaklar dışında akrabalar içeri alınmaz. Akraba olmayan tanıdıklar ise ölen kişide, ölümden sonra oluşan bazı durumları kötüye yorumlayabilir veya cesedin bazı bedensel durumları hakkında konuşur düşüncesiyle içeri alınmaz. Zaten ölünün yıkandığı yer de çok kişinin girebileceği büyüklükte değildir. Cenaze yıkanmak üzere tenişir denilen yüksekçe bir yere, ayakları kibleye gelecek şekilde sırt üstü yatırılır. Vücudun göbekten diz altına kadar olan kısmı avret¹⁹ sayıldığından bir örtü ile örtülür. Bütün elbiseleri çıkartılarak önce avret yeri yıkanıp abdest aldırılır ve sonra bütün vücudu yıkanır. Yıkama suyuna içinde alkol olmayan daha çok hacdan getirilen misk benzeri kokuların katıldığı da gözlemlenmektedir. Ölü yıkandıktan sonra yakınlarından ağlayan kimseler, bu gözyaşlarının ölen kimsenin azap görmesine sebep olabileceği düşüncesiyle gözyaşlarının ölü üzerine düşmemesine dikkat ederler.

Yıkama bittikten sonra ölü kefenlenir. Erkeklerde kefen üç kattır. Kadınların kefenleri beş kattır. Kefen, beyaz renk kumaştan hazırlanır. Toplumda bazı kimseler “kefenim benim helal paramla alınmış olsun” düşüncesiyle ölümlerinden önce kefenlerini almaktadırlar. Ölüm gece olursa “aile fertleri kefen bulmak için sıkıntıya girerler” düşüncesi de bunda etkili olmaktadır.²⁰ Kefenle ilgili bir diğer uygulama ise bazı kimselerin maddi durumu iyi olmayan/kimsesiz insanların kullanmaları için kefen alıp camiye bırakmalarıdır. Bunu yapan kimseler bir kimsenin sıkıntısını gidermenin sevap olacağı düşüncesi ile hareket etmektedirler. Ölümün gece olması durumunda insanlar açık dükkân bulamadıklarında bu kefenleri kullanabilmektedirler. Bazı kimseler hacdan getirdikleri zezem suyundan bir kısmını öldükten sonra kefenlerine serpilmek üzere

¹⁹ Avret: İnsan vücudunda örtülmesi farz, görünmesi ve gösterilmesi yasak olan, başkaları tarafından bakılması haram olan yerlere denir. bk. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ed. Doç.Dr. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5.Basım, 2010) “Avret”, 43.

²⁰ Burada ölümü hatırlama, ölüme hazırlık düşüncesi de olabilir.

evde bulundurulur. Kutsallık atfedilen Zemzem suyunun bu şekilde kefene serpilmesinin kişiyi günahlarından arındırdığına inanılır.²¹

Ölünün yıkanıp kefenlenmesinin ardından mezar kazılıp hazırlanmışsa hatmi²² daha sonra okunmak üzere cenaze kaldırılır. Mezar hazır değil ise ölü yakınları ve Kur'an okumasını bilen kimseler hatim okumak için toplanırlar. Zamanın yetmesi ve katılımın çok olması durumunda birden fazla hatim de indirilebilmektedir. "Yer hatmi" denilen bu okuma için genelde bir miktar para ayrılmıştır. Bundan dolayı bazı kimseler maddi bir beklenti ile bu işi yapar.

Ölünün yıkanıp kefenlenme işlemini çoğunlukla caminin ilgili bölümünde yapan Sünnîlere karşılık, Hz. Ali camiye giderken şehit olduğu için Alevîler ölülerini camiye götürmezler. Hz. Ali'nin "Bana uyanlar camiye gitmesinler." dediğine inanılır (Aksoy, kişisel görüşme, 09.04.2011). Alevîlerde dede teşhiz ve tekfin işlerinde tecrübeli ise kendisi yapar yoksa bu işten anlayan Alevî veya Sünnî birine yaptırır. Yıkama Sünnîlerle aynı şekilde yapılır sadece abdest en sonda aldırılır. Kefenlemede küçük bazı farklar dışında hemen hemen aynıdır. Sadece ölüye ilk giydirilen ve sunilerde Kamis denilen parçaya Alevîlerde sağ tarafına bir kol dikilir. Bu şekilde iyi kimselerin amel defterinin verileceği sağ elin belirginleştirilmesi inancı vardır. Sünnîlerde Kamis denilen bu parçaya Alevîlerde "ahret köynegi" denir. "Ahret köynegi" ölü kimsenin yapmış olduğu evlilik sayısınca giydirilir. Sünnîler de ise bu tektir. Diğer bir fark ise Sünnîlerde olmayan "neçek" adlı parçadır. Neçek, cenaze yıkanıp ahret köynegi giydirildikten sonra cenazenin ağız ve gözünü korumak amacıyla çeneden alınıp başta ve alından alınıp enseden bağlanan yaklaşık 50x50 cm. boyutunda kefen bezinden bir parçanın köşeden köşeye üçgen şeklinde kesilmesiyle elde edilen parçadır. Yıkamayı Alevî olmayan biri yaparsa bu kefenleme şekline uyması istenir. Alevîlerde de erkeği erkek, bayanı bayan yıkar ve defne hazırlar.²³

²¹ Kefene bu şekilde zemzem suyunun serpilmesi Anadolu'nun farklı yerlerinde de uygulanmaktadır. bk. Ayşe Başçetinçelik, Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm, (Adana: Altın Koza Yayınları, 2009), 8.

²² Kur'an-ı Kerim'i baştan sona okuma işi.

²³ Bunu Sünnî kültürün asimilasyonu olarak değerlendiren bazı Alevî dernekleri Alevîlerin kendi öz kültürlerine dönmeleri ve beraber yaşadıkları kültürlerin egemenliklerinden kurtulmaları düşüncesiyle çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda Diyarbakır'da yaşayan Alevî topluluğunun ölüm ve sonrası yapılan uygulamalarda Kürt/Sünnî etkisinden kurtarılması düşüncesiyle 25.06.2012'de "Diyarbakır Alevî İnanç Buluşması-Alevîlikte Hakka Yürüme, Ağıt-Yas ve Cenaze-Defin Erkânı" adıyla bir çalışma düzenlemişlerdir. Hasan Kılavuz (Dersim Alevî Dedesi), Cafer Koluman (Diyarbakır Pir Sultan Abdal Derneği Başkanı), Hasan Baykut (Diyarbakırlı Alevî Dedesi), Bese Aslan (Maraş Alevîsi-Sözlü kültür derleyicisi) ve Osman Baydemir'in (Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı) konuşmacı olarak katıldığı çalışmaya çoğunluğunun Alevîlerden oluştuğu halktan da yaklaşık yüz elli kişilik bir katılım olmuştur. Diyarbakır dışından gelmiş olan ve Alevîliği İslam dışı/İslam'dan çok önce var olan bir inanç olarak yorumlayan Dersim Alevî Dedesi Hasan Kılavuz Diyarbakır'daki Alevî cenaze uygulamalarının asimilasyona uğrayarak Sünnîleştiğini bu sebeple aslından uzaklaştığını vurgulamıştır. Ona göre Diyarbakır Alevîlerinin cenaze törenlerinde yaptıkları ezan okuma, Arapça dualarla cenaze namazı kılma, ölüye Kur'an okuma, telkinde bulunma gibi uygulamaların hiçbirisi Alevî uygulaması değildir. Bunlar yaşanan çevredeki Sünnî kültürün etkilemesi sonucunda Alevî kültürüne girmiştir.

Ölen kimsenin yıkama ve kefenleme işi bittikten sonra bağlı bulunduğu ocağın dedesi tarafından “Âdem’i Seyfullah, Nuh’u Nebiyullah, İbrahim Halilullah, Muhammed Rasulullah”, “Tacı devlet, kemeri best, tabanı türabı Haydar”, “Ya Muhammed Ya Ali! Ya Muhammed Ya Ali! Ya Muhammed Ya Ali!” denilerek sağ el ile cesedin sırtı sıvazlanır. Buna “*hakikat pençesi*” denir. Bu arada Düvaz-ı imam duası da okunabilir. Bunu Alevî olmayan bir kimse yapamaz. Sadece Alevî dedesi yapar. Dede hazır değilse Seyitlerden birisi bunu uygulayabilir. Dede ölen kimsenin ocağından değil ise ölünün bağlı bulunduğu ocağın adıyla bunu yapar. Dede’nin “*el verdiği*” kimse de bu uygulamayı yapabilir. Alevîlerde düşkün ilan edilen kimseye “*hakikat pençesi*” uygulanmaz. Alevî kültür ve geleneğinde yol terbiyesine aykırı davranan suçlu kimseye düşkün denmekte olup söz konusu kişinin içinde bulunduğu duruma da düşkünlük denir. Bir başka ifadeyle düşkünlük, Alevî örf ve âdeti ile ahlâk anlayışının hoş görmeyip yasakladığı şeylerin yapılması durumunda uygulanan bir suçluluk ve yaptırım durumudur. Bu durumda olan bireye, Alevî geleneğinde düşkün denmekte ve bununla ilgili örfî hukuk uygulanmaktadır. Alevî inancına göre şu kimseler düşkün ilan edilirler: yüz kızartıcı suçu olmadan eşini boşayan, evli bir kadını baştan çıkaran, başkası ile nişanlı kızı kaçıran, öfkesine yenik düşüp cana kıyan yani cinayet işleyen, kendi nefesine ağır geleni başkasına uygulayan, harama el uzatan (Karkın, kişisel görüşme, 10.04.2011).

Müslümanlara benzer şekilde Süryanilerde de ölümün gerçekleşmesinden sonra ceset gereksiz yere bekletilmeyip yıkanmak için hazırlanır. Avret yeri bir bezle örtülerek normal bir vücut temizliği gibi ölü yıkanır. Din adamları yıkama ve kefenleme işine karışmazlar. Bu işte tecrübeli olan cemaat üyeleri cenazeyi yıkarlar. Erkeği erkek, kadını kadın yıkar. Ölüm hastanede ve geç saatte olmuşsa hastane görevlisi tarafında hastanede de yıkanabilir. Bu durumda cemaat üyelerinden hazır olan varsa yıkamada yardımcı olabilir. Kimse yoksa Müslüman görevlinin yapmış olduğu bu yıkama dışında ayrıca yıkama işlemi uygulamazlar. Yıkamadan sonra temiz elbiseler giydirilerek kefenlenir. Din görevlisi (papaz-rahip) cenazenin bulunduğu yere gelince dualar okur. Cemaatten sayıca az kişi kaldığından dolayı birlik/beraberlik ve dayanışma maksadıyla tüm bireyler toplanıp yardımcı olmaya çalışırlar. Ölen kişinin il dışındaki akrabalarına haber verilir. Gelebilecek durumda olan varsa yetişmesi için cenaze bekletilebilir.

3.2. Ölümün Duyurulması

Kişinin ölümünden yakınlarını, dostlarını, komşularını ve diğer tanıyanlarını haberdar etmek, onların cenaze için yapılacak işlere katılmalarını sağlamak amacıyla duyuruda bulunulur. Kişi evde ölmüşse aile bireylerinin feryat ve figanları ile olayı duyan komşular ölü evinde toplanır. Yakınlar telefon ile haberdar edilir. Bundan sonra da ölenin yakınları ve komşuları ailenin acılarına ortak olmaya, onları avutmaya çalışarak ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Ayrıca ölüm duyurusu kent merkezindeki bazı camilerde ve köy/ilçe camilerinde salâ okunması ile yapılmaktadır. Ölü salâsında önce peygambere salâvat getirilir. Ardından ölen kişinin kimliği, cenazenin nereden ve ne

zaman kaldırılacağı, taziyenin nerede olacağı gibi bilgiler duyurulur. Genellikle kişi tanıtılırken adı-soyadı, varsa çevrede tanındığı lakabı veya belirgin bir özelliği, yaptığı meslek veya yörede tanınan bir yakınına atfedilerek tanıtılır. Salâ okununca insanlar ölenin kimliğini anlayabilmek için dikkatlice dinlerler. Genelde intihara bağlı ölümlerin duyurulması için salâ okunmaz. Ölümün duyurulması için diğer iletişim araçlarından da faydalanılır.

Süryanilerde de papazla beraber cemaatin diğer üyeleri de ölüm olayından haberdar edilir. Ölüm haberi ile gündüz ise kilise çanı 10-20 arası ağır ağır çalınır. Normal zamanlardan farklı olarak bu şekilde çanın ağır ağır çalmasıyla çevreye ölüm ilan edilir.

3.3. Cenaze Namazı

İslam inancının bir gereği olarak ölen kimsenin ardından cenaze namazı kılınır. Diyarbakır'da her ölen kimse için dini yaşantısı sorgulanmaksızın cenaze namazı kılınmaktadır. Cenaze namazı için belirli bir yer yoktur. Mezarlıkta veya yıkandığı camide cenaze namazı kılınabilir. Namaza katılanların sayısının çokluğunun ölen kişiye daha fazla sevap kazandıracığı düşüncesiyle kalabalığın en fazla olduğu zaman namaz için tercih edilir. Ceset uygun şekilde yıkanıp kefenlendikten sonra cenaze namazı için cemaatin önünde olacak şekilde kibleye doğru camide ise musalla taşına, mezarlıkta ise cenaze namazı için yer ayrılmışsa orada veya uygun olan herhangi bir yere konularak cenaze namazı kılınır. Cenaze namazını erkekler kılarlar. Bazen sayıyı artırmak için kadınların da namaza dâhil oldukları görülür. Oradaki topluluktan bazı kimseler namazdan önce veya sonra ölünün ruhuna bağışlanmak üzere "el-Fatiha" der ve cemaat de "Fatiha" okuyarak sevabını ölüye bağışlar.

Alevîler cenaze namazı öncesinde ezan okurlar ve namazı Hanefiler gibi kılarlar (Karkın, kişisel görüşme, 10.04.2011). Duaları bilmeyenler peygambere üç defa salâvat getirirler. Türkmen kökenli olan Diyarbakır Alevîlerinin ölüm ve sonrasında yapılan diğer birçok uygulamada etkilendiği gibi cenaze namazında çevredeki Şafii/Kürt uygulamasından etkilenmemiş olması geçmişten gelen, Türkmen/Hanefi geleneğe ait bir uygulama olarak düşünülebilir.

3.4. Defin İşlemleri

Defnedilmek için hazırlanmış bulunan cenaze bekletilmez. Dinen herhangi bir sakıncası olmamakla beraber ölüm gece olursa defin işlemi ertesi gün yapılır. Bundan maksat insanları gece rahatsız etmemek ve cenaze uygulamalarını gündüz tam olarak yapabilmektir. Fakat günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle de eski zorluklar kalmadığından çok geç saatlerde olmamakla beraber ölü gece de gömülebilmektedir. Şehir merkezinde belediye 08.00 ile 23.00 saatleri arasında defne izin vermektedir.

Gerekli tüm işlemler yapıldıktan sonra cenaze mezarlığa götürülür. Mesafe yürünemeyecek kadar çok değilse mezarlığa götürülürken cenaze, tabut içerisinde

omuzlarda taşınır. Erkek tabutunun üstüne yeşil tabut örtüsü serilir. Bu örtü camilerde minberin girişinde asılan, üzerinde Arapça yazılar olan perdedir. Eğer ölen kişi bir kadınsa bunu belirtmek için tabutun üzerine bir yazma örtüldüğü de olur. Törene katılan herkes cenazeyi kısa bir süre dahi olsa omzunda taşımaya çalışır; çünkü bunun büyük bir sevabı olduğuna inanılır. Bu amaçla da her omuzlayan kişi belirli bir süre taşıdıktan sonra sırayı başkasına verir. Bu şekilde kabre kadar tabutu herkes sırayla omuzlarda taşır. Cenaze kabre götürülüp omuzlardan indirilir. Kabir hazırlandıktan sonra cenaze kible cihetinden bir yakını tarafından kabre indirilir. Ölü bayan ise dinen kendisi ile evlenmesi haram biri (mahremi) kendisini kabre indirir. Orada bulunanlar sevap kazanmak düşüncesiyle sırayla mezara toprak atmaya çalışırlar.

Ölü kabre konulup mezar kapandıktan sonra “telkin okuma” denilen, kabir başında yüksek sesle ölüye hitaben iman esaslarını hatırlatma işlemi yapılır. Telkinde amaç, sorguya çekilmekte olan ölünün sorgusunun kolay geçmesi için ona yardımcı olmaktır. Bu sebeple de ölüye sorulacağına inanılan itikatla ilgili bazı soruların cevapları orada bulunan din görevlisi tarafından söylenerek ölünün de kendisine sorulacak sorulara bu şekilde cevap vermesi istenir. Bu durumda ölünün söylenenleri duyduğuna inanılır. Telkin okunduğunda herkes oturarak sessizce dinler.

Kadınlar, defin işlemi bitip erkekler mezar başından ayrılana kadar geride dururlar. Gömülme işi bittikten ve erkekler çekildikten sonra kadınlar mezar başına gelirler. Kur’an okumasını bilenler Kur’an okurlar. Diğerleri ise mezar başında oturup ağlar veya ağıt yakarlar. Her ne kadar İslam inancına göre kadere isyan sayılabilecek davranışlarda bulunmak hoş karşılanmıyorsa²⁴ da üst başını yırtan, mezar toprağını başına saçan, ölen kimse için ölümün zamansızlığından şikâyet eden kimseler olmaktadır.

Ölüm sonrasında Müslim/gayri Müslim tüm guruplarda helva dağıtılmakla beraber dağıtılma zamanı hakkında uygulama birliği yoktur. Daha önceleri mezar kazılırken taziye evinde helva yapılırdı. Helva kokusunun çıkmasıyla ölen kimsenin kazılan mezar sesini duymayacağına inanılırdı. Buna “kazma helvası” denirdi. Günümüzde ise bazı köylerde mezar kazan, onlara yardım eden ve orada bulunan kimselere, “yorulup acıkmışlardır” diye ve ölen kimse için de sevap olacağı düşüncesiyle somun ekmek arasında tahin helvası dağıtılması uygulaması vardır. Daha önceleri ise cenaze işlemleri tamamlanıp erkekler mezarlıktan döndükten sonra köylerde “ölünün

²⁴ Hz. Hamza hadisi: İbnu Ömer (r.a) anlatıyor: “Resulullah (s.a.v.), Uhud’ta şehit olanlar için ağlaşan Abdüleşhel kadınlarının yanından geçmişti. “Hamza’nın ağlayanları yok!” diye üzüntüsünü ifade etti. Bunun üzerine Ensar kadınları toplanarak gelip Hamza için ağladılar. Bir müddet sonra Resulullah (s.a.v.) uyandı ve : “Yazık şu kadınlara! Hala evlerine dönmemişler! Söyleyin onlara, evlerine dönsünler! Bugünden sonra da ölen üzerine ağlamasınlar!” buyurdu. bk. İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1995), 17/141.

ağız helvası” denilen, evde şıra-un ile veya pekmez-un ile yapılan bir helva çocuklara ve komşulara dağıtılırdı.

Alevîlerde cenaze törenine önderlik yapan dede “Muhammed’i seven Muhammed’in nur cemaline salâvat” diyerek mezarlığa kadar salâvat getirir. Cemaat de “Allahümme Salli Ala Muhammed” diyerek salâvat getirir. Mezara varıldığında cenazeyle gelen kimseler daha önceden mezarın kazılıp hazırlanması için gelenlere “himmeliniz makbul ola, Hakk divanına yazıla derler” hizmet edenler de “eyvallah” diyerek selamlaşırlar. Gömme Sünnîler ile aynı şekildedir. Mezar kapatılmadan önce metal bir para (miktarı önemli değil) mezar yerinin ücreti diye mezara atılır. Buna “*ruskat parası*”²⁵ denir. Benzer şekilde Anadolu’nun birçok yerinde mezara para atma uygulaması görülmektedir. Özellikle kazılan mezarda başka kemiklerin çıkması durumunda mezara para atılmaktadır. Mezara atılan paralarla mezarın önceki sahibinden satın alındığına, böylelikle öte dünyada her iki ölü arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlığın ve haksızlığın önlenmiş olacağına inanılır.²⁶ Toprak atmak için kullanılan kürek elden ele verilmez. Bir kimse toprak attıktan sonra küreği yere bırakır ve diğer kimse küreği yerden alır. Anadolu’nun başka yörelerinde de görülen bu uygulama “küreğin elden ele verilmesinin uğursuzluk getireceği” inancından kaynaklanmaktadır. Gömülme tam bittikten sonra kabrin üstüne bir miktar su dökülür.²⁷ Bu şekilde mezar toprağının birbirini tutması sağlanır. Hoca cenazenin sağ tarafının göbek hizasında durarak “*talkın*”²⁸ okur. Talkın okunduğunda herkes kible tarafında durur. Bu durumda ölünün oradakileri gördüğüne inanılır.

Süryanilerde ölü yıkanıp kefenlendikten sonra cenaze töreni için tabut içerisinde kiliseye getirilir. 1-2 saat arası süren bir cenaze töreni yapılır. Bu törende papaz dualar okur. Ölen kişiyi kutsal yağ ile yağlar. Tabut içindeki ölünün kefeni açılarak alınına, göğsüne, diz kapaklarına dualar okunarak haç şeklinde yağ sürülür. Cenaze töreninde “Kadışat Alaho” ve “Ey göklerdeki babamız! Adın kutsal olsun” duaları okunur. Pavlos’un mektuplarından bölümler okunur. Ayrıca ilahiler de okunur. Cenaze, merasimden sonra mezarlığa götürülür. Süryani Mezarlığı şehir merkezinde, eski hal yakınlarındadır. Gömme işlerinde yardımcı olan ve mezarlık bakımıyla meşgul olan Müslüman halktan bir görevlileri vardır. Ceset siyah bez ile örtülmüş ve üzerine parlak bir kurdele ile haç şekli yapılmış olan tabutla gömülür. Tabut mezara indirildikten sonra rahip bir avuç toprak alarak “Ya Rab senin iraden yerine geldi. Dediğin gibi topraktan geldik toprağa döneceğiz” diyerek avucundaki toprağı haç sembolü şeklinde tabuta serper. Bundan sonra ilahiler eşliğinde mezar toprakla doldurulur. Mezar kapatıldıktan sonra mezar

²⁵ Bu para mezar yerinin ücretini temsil eder (Aksoy, kişisel görüşme, 09.04.2011).

²⁶ bk. Çıblak, Anadolu’da Ölüm Sonrası Oluşan İnanç ve Pratikler, 4.

²⁷ Mezar toprağına dökülen bu suya manevi olarak ölünün arkasından dökülen gözyaşları anlamı da yüklenmiştir (Aksoy, kişisel görüşme, 09.04.2011).

²⁸ Alevîlerde Diyarbakır’ın Sünnî Müslümanlarından farklı olarak “telkin”e “talkın” denir. Bize göre bu konuşulan dil ile ilgilidir. Çünkü Diyarbakır’da yaşayan Alevîler Türkmen kökenlidirler. Anadolu’nun Türkçe konuşulan başka yörelerinde de bu şekilde “talkın” diyenler de vardır.

yerden hafif yükseltilecek etrafına taşlar dizilir. Orada bulunan kimselere ekmek-helva, çörek, meyve suyu, lokum türünden şeyler ölünün canına rahmet olması amacıyla dağıtılır (Akbulut ve eşi, kişisel görüşme, 04.08.2011).

3.5. Defin Sonrası Uygulamalar

Ölünün gömülmesi ve sonrasında yapılan bir dizi uygulama vardır. Bu uygulamalarla ölünün yeni hayatında rahat etmesi, huzur içinde olması, diğer taraftan da geride kalanların acılarının hafifletilmesi, ölünün ayrılığına alışmaları amaçlanır.²⁹ Ölü gömüldükten sonra yeni yaşamına alışması için aile fertlerinden biri bir namaz vakti müddetince mezarın başında bekler, Kur'an-ı Kerim okur ve dua eder.

Kabir dönüşü ölünün akrabalarını teselli etmek, sabır ve tahammüllü olmalarını tavsiye etmek, kaza ve kadere razı olmaya teşvik etmek, ölüye dua etmek için taziyede bulunulur. Diyarbakır'daki her inançtan halkın ilk taziye yeri mezarlıktır. Defin işleminden sonra aile bireyleri sıraya girerek taziyeleri kabul ederler. Bu durumda din görevlileri de aile bireylerinin yanındadır. Mezarlıktaki bu uygulamadan sonra taziye yerine geçilir.

İmkân olması halinde genellikle definden sonraki ilk günden itibaren aile fertleri mezarlığa giderler. Bu ziyaretler sonraki birkaç gün daha devam eder. Ölünün ardından hayır nitelikli işler yapılır. Dua ve istiğfarda bulunulur. Sadaka veya hac gibi hem bedeni hem mali ibadetleri onun adına yerine getirmenin de ölüye fayda vereceğine inanılır. İslam inancında Kur'an okumanın sevabının ölüye ulaşacağına dair görüşler olduğundan Fatıha ve Yasin gibi sureler okunur.

İlk gece ölünün hayrı için bir tas yoğurt, ekmek ve yanında kaşığı bir fakire veya komşuya verenler vardır. İlk gün verilen bu yoğurt ile ölenin boğazının kurumayacağına inanılır. Tas ve kaşık geri alınmaz. Sonraki günlerde evde ne pişerse ondan verilmeye devam edilir.³⁰ Bazı kimseler bunu kırkına kadar devam ettirir ve buna "yemek çıkarma" derler. Sonraki zamanlarda Cuma akşamı veya kandil geceleri gibi hayırlı olduğuna inanılan zamanlarda benzer uygulama yapılır. "Ölünün gıdası için" düşüncesiyle verilen bu yiyecekler, İslamiyet öncesi Türk topluluklarında görülen uygulamalarla benzerlikler göstermektedir.³¹

İlk bayramda ölen kimsenin evinde toplanılarak yokluk acısı hafifletilmeye çalışılır. Bu ilk bayramda ölünün yakınları süslenmez ve üzüntülerini belli edecek şekilde giyinirler. Başkalarına bayram ziyaretlerine çıkmazlar. Ölünün yedinci, kırkinci, elli ikinci gecesi gibi belli gün ve gecelere tahsis edilerek icra edilen hatim ve mevlit merasimleri hakkında Kur'an ve sünnete dayalı bir bilgi veya tavsiye mevcut olmadığı

²⁹ Başçetinçelik, Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm, 1.

³⁰ Normalde ölünün yiyeceği olan bu yemek onun ölümüyle ihtiyaç sahiplerine verilerek sevabının ölüye ulaşacağına inanılır.

³¹ Başçetinçelik, Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm, 3.

halde halk arasında bu günlere çok önem verilir. Belirli sayılarla anılan bu günler, bu sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerden dolayı önemsenmişler ve birtakım adetlerin bünyelerine ana öge olarak yerleşmişlerdir. Yaşamın çeşitli dönemlerinin çevresinde kümelenen adetlerin ve inanmaların çoğunun biçimsel ve işlevsel özelliğini oluşturan bu türden sayılar, başka toplumların halk kültürlerinde de önemli bir yer kaplamakta ve karşıladıkları günleri kutsal, törensel ve töresel alanın içine almaktadır.³²

İslam inancına göre mezarlara israf sayılabilecek ve dinen tasvip edilmeyecek türden harcamaların yapılması doğru değildir.³³ Mezarın kime ait olduğunu gösterecek taş veya levhalar yeterli iken, mezarların çok lüks mermer veya diğer kıymetli taşlardan kaplanması, kabirlerin yükseltilmesi, üzerine kubbeli binalar yapılması, taşına övücü veya kaderden şikâyet edici sözler yazılması doğru görülmemekle beraber Diyarbakır halk inanışında bu konular çok önemsenir.

Sünnîlerde olduğu gibi Alevîlerde de mezarlık dönüşü taziye evine gidilir. Taziye sahibine destek maksadıyla getirilen malzemeler en yakın komşuya bırakılır.³⁴ İlk gün herkes ayrıldıktan sonra dede (hoca) ile ölü yakınları kalır. Dede “Canlar! Ölüm hak, miras helaldir. Sizin bildiğiniz ölenin borç - harç ve kul hakkı var mı?” diye sorar. “ Borçlarla ilgili yazılı metin varsa getirin” diye ekler. Borçlularına veya alacaklılarına dede ile ailenin büyüklerinden bazıları gider. Ailenin durumu anlatılır. Bu durum halledildikten sonra o gün cenazede bulunanlara (yıkayan ve okuyan kimselere) “ hizmet bedeli ” adıyla hayır maksatlı bir miktar para teklif edilir. Dileyen alır dileyen almaz. Cenazenin üçüncü günü yemek verilir. Yemeğin yanında mutlaka helva da olur. Verilen helva hazır tahin helvası olabildiği gibi evde un kavurup şıra eklemekle yapılan helva da olabilir. Bu yemekte mevlit okuyanlar olabildiği gibi Yasin veya “Düvaz-ı İmam” okuyanlar da vardır. Yedinci günde fakir ailelere içerisinde on iki çeşit gıda maddesi olan on iki koli (torba) yiyecek dağıtan kimseler de vardır. Kırkına kadar her gün bir Yasin okunur ve kırkında yemekli bir törenle hatim duası okunur.

Çok sık rastlanılmasa da halk arasında ölünün arkasından kırk gün boyunca veya her Cuma akşamı “akşam öğünü” denilen bir kişilik yemek verme, yedinci günü verilen mevlide kadar kırk nohuda biner salâvat okuyup mezara ekme ve çocuğu ölenlerin mezarlık toprağını vücutlarına sürüp acılarını hafifletmeye çalışma uygulamaları da görülmektedir.

³² Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 220.

³³ Hz. Cabir (r.a) anlatıyor: “Resulullah (s.a.v.), kabrin üzerine herhangi bir şey yapılmasını yasakladı. bk. Canan, *Kütüb-i Sitte*, 17/133.

³⁴ Köylerde bu uygulama yapılırdı (Aksoy, kişisel görüşme, 09.04.2011).

4. Yas Tutma ve Ağıt Geleneği

4.1. Yas

Ölen kişinin ardından yakınları, ölümden dolayı duydukları üzüntüyü belirtmek amacıyla kaybın ardından ağlama, içleme, kaçınma gibi davranışlar sergiler. Bu davranışlar genel olarak “yas” kelimesiyle adlandırılmaktadır. Yas tutmanın temelde dört işlevinden söz edilebilir; kayıp gerçeğini kabullenmek, üzüntünün verdiği acıyla başa çıkmak, ölen kişinin yokluğunun hissedildiği çevreye alışmak, duygusal olarak ölen kişinin yerini doldurmak ve hayata devam etmek.³⁵

Yas döneminde şok, protesto, umutsuzluk, çaresizlik, inanamama, öfke ve kızgınlık, yalnızlık duygusu, uyku ve iştah bozuklukları, dalgınlık ve sosyal çekilme, öleni hatırlatacak eşya ve ortamdaki kaçınma, öleni arama ve onu çağırma, aşırı hareketlilik, öleni hatırlatan yer ve objelerle ilgilenme, ölenin eşyalarına aşırı kıymet verme³⁶ gibi durumlar görülebilmektedir

Yas müddetince insanlar ölüm gerçeğini kabullenip bu durumun verdiği acıyla başa çıkmaya, ölen kimsenin yokluğuna alışmaya ve tekrar normal hayatlarına dönmeye çalışırlar. Çevrelerinde bulunan kişiler de bu konuda onlara yardımcı olmaya, bu sıkıntılı sürecin zararsız geçirilmesine çalışırlar.

Yas süresinin ilk günlerinde acının ve üzüntünün belirtisi olarak ölen kişinin yakınları yıkanmaz ve temizlenmezler. Erkekler traş olmaz, kadınlar süslenmez, makyaj yapmaz ve zinet eşyalarını takmazlar. Yeni ve gösterişli elbise giymemeye özen gösterirler. Ölenin arkasından, kaybından dolayı Allah’a karşı isyan sayılabilecek davranışlarda bulunmak, haykırarak ağlamak, dövünmek, üstünü başını yırtmak gibi davranışlar İslam inancına göre hoş karşılanmadığı halde³⁷ bu uygulamalara toplumda sıkça rastlanılmaktadır.

Hastalık ve yaşlılıkla ölüm arasında daha kolay bağ kurulduğundan bu kişilerin ölümü geride kalanlara gençlerin acısı gibi tesir etmez. Bu sebeple yasları da çok sürmez. Ölüm hem onlar hem de geride kalanlar için bir kurtuluş olarak düşünülür. Ölümü ani olan veya küçük yaşta ölenlerin acıları çok daha fazladır. Yasları daha uzun sürer. Öldürülen kişiler için ise acı/öfke çok fazladır. Bu şekilde ölenlerin anne-babaları için bazen yas ömürlerinin sonuna kadar devam edebilmektedir.

Süryani kadınları taziye müddetince acılarının bir göstergesi olarak siyah giyinirler. Taziye bitiminden sonra cemaatin diğer bireyleri tarafından kendilerine manevi destek olunur ve “karaları” (siyah renkli elbiseleri) çıkarmaları için telkinlerde bulunulur.

³⁵ Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 22.

³⁶ Adnan Özçetin, “Diyarbakır Bölgesinde Yas ve Din İlişkisi”, *Düşünen Adam* 13 (2000), 16.

³⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte*, 17/141.

4.2. Yas Tutma Süresi

Ölenin ardından yas tutmanın süresi kesin bir zaman parçasıyla sınırlandırılmamaktadır. Hz. Peygamber ölenin hatırasına hürmeten yakın akraba için üç gün, koca için dört ay on gün bir nevi yas tutmayı meşru kılmıştır.³⁸ Diyarbakır'da bu süre ölen kimseye göre üç gün ile birkaç yıl arasında değişmekle beraber en yaygın olanı kırk günlük süredir. Yasın süresini etkileyen faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz: Ölen kimseye yakınlık, ölenin yaşı, cinsiyeti, toplumdaki saygınlığı, statüsü, ölüm şekli.

Kentleşme sürecinde yaşanan sosyo-kültürel değişimler bu süreyi etkileyerek azaltmıştır. Bazı uygulamaların süresi üç ile yedi güne bazıları ise kırk güne kadar inmiştir. Özellikle temizlik yapılmaması ve traş olmayıp özensiz giyilmesi insanların yaptıkları iş ve sahip oldukları statü dolayısıyla birkaç günle sınırlanmıştır. Sadece eğlence ve düğünlere katılmama gibi durumlar için kırk günlük bir süre beklenmektedir. Yas süresince ölen kişinin yakınları tarafından düğün ve eğlence yapılmaz. Daha uzak akrabalar veya komşular ise³⁹ kırk günün dolmasını beklemeden düğün yapacaklarsa cenaze sahiplerine bu durumu nezaketen bildirir ve bu şekilde bir çeşit izin almış olurlar. Bu davranışı yerine getirmeyenler ise başta cenaze sahipleri olmak üzere halk tarafından kınanırlar ve bu cenaze evine bir çeşit saygısızlık olarak değerlendirilir.

Ölüm olayı sonucunda oluşan yeni durum geride kalanları etkiler. Ölümünün bıraktığı boşluk aile üyelerinde, toplumun diğer üyeleri üstünde bıraktığından daha büyük bir etki uyandırmaktadır. Ölen kişi koca veya çocuksa, özellikle kadın bu durumdan çok daha fazla etkilenmektedir. Bu durumda kadınlarda yas 40 gün ile bir yıl⁴⁰ arasında hatta bir yıldan uzun sürebilmektedir.

Bu süre sosyal statü sahibi olmayan veya çalışmayan bayanlarda çalışan bayanlara oranla çok daha uzundur. Çalışan veya statü sahibi bayan sosyal hayata dönmek zorunda olduğundan yası kısaltmak durumunda kalmaktadır. Diğer şekilde bayanlar çok daha uzun süre yası devam ettirmekte ve acısını göstermek maksadıyla kendine bakmamakta, makyaj yapıp süslü veya abartılı denilecek şekilde giyinmemektedir.

Yakınlarının ölümüne üzüldüğü yas tutan kadınlardan kimisi saç örgülerini keserlerdi. Bu uygulama çok az da olsa günümüzde de devam etmektedir. Önceki yıllarda şehir merkezinde süslenmeyi, makyajı, saç yaptırmayı, renkli ve yeni elbiseler giymeyi, koku sürmeyi terk ederek yas tutan kadınlar komşu veya akrabaları tarafından hamama götürülüp temizlendikten sonra yastan çıkıp normal hayatlarına dönerlerdi.

³⁸ Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 151.

³⁹ Bu uygulama daha çok kırsal alanda ve şehrin kentleşme anlamında yeterince gelişmemiş bölümlerinde uygulanmaktadır.

⁴⁰ Yusuf Ziya Keskin, "Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölüm", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Temmuz-Aralık 2006), 12.

Taziye bitiminde sosyo-ekonomik hayata dönmek zorunda kalan erkek yas dönemini daha çabuk atlatıp normalleşmeye döner. 3-10 gün⁴¹ arası traş olmayıp giyim-kuşamlarına dikkat etmeyerek acılarını gösteren ailenin erkek bireyleri bu süre sonunda traş olup üst-başlarını düzelterek normal hayatlarına dönerler.

4.3. Yas Süresince Yapılması Hoş Karşılanmayan İş ve Davranışlar

Tüm inanç mensupları tarafından yas boyunca yapılması uygun görülmeyen bazı davranışlar vardır. Toplumun -hangi inançtan olursa olsun- tüm bireyleri bu davranışlardan sakınırlar. Vefat edenin yakınları yas boyunca saç-sakal tıraşı olmazlar, dikkat çekecek kadar süslü, yeni elbiseler giymezler. Çevredeki insanlar cenaze sahibinin acısını paylaşma adına laubali hareketlerden kaçınmaya dikkat ederler. Önceki yıllarda ölüm olan mahallede televizyon ve radyo gibi eğlence araçlarının açılması saygısızlık olarak değerlendirilip hoş karşılanmazdı. Günümüzde bazı kenar mahallelerde ve köylerde az da olsa bu duruma dikkat edilmektedir. Özellikle köylerde akrabalık ilişkilerinden dolayı ölünün kırkı çıkana kadar kız isteme, nişan, sünnet, düğün gibi uygulamaların yapılmamasına özen gösterilmektedir. Ancak önceden günü belirlenmiş ve yapılması gerekiyorsa cenaze sahibinin de izni ile yapılır. Bu durumda cenaze sahibi de bekletilmemesini ister. İzin alınmadan yapılan bu törenler ölü sahibine saygısızlık sayılır ve katılım az olur. Böyle bir durum küslüklere de sebep olabilmektedir.

Şimdilerde kentleşmeyle beraber ortaya çıkan apartman ve site hayatının sonucu olarak genelde insanlar birbirlerini tanımamakta, böyle yerlerde oturan site/apartman sakinlerinin başına gelen herhangi bir kötü şeyden (ölüm, hastalık, kaza gibi) diğer komşularının haberi olmamakta veya haberi olanlar da başkalarının bu durumlarıyla pek alakadar olmamaktadır.

4.4. Ağıt

Ağıtlar acı bir olayın özellikle de ölüm olayının ardından söylenir. Ölümün yanı sıra insana acı veren farklı durumlarda da ağıtlar yakılmaktadır. Dünyanın faniliği, ömrün kısalığı, ihanet, kıskançlık, sadakatsizlik, feleğe sitem de ağıta konu olmuştur. Yurdun istilâ görmesi, kaybedilen toprakların uyandırdığı acı, ağıt yakılan konular arasında yer almıştır. Deprem, yangın, sel gibi afetlerle ortaya çıkan acılar ağıtle dile getirilmiştir.⁴²

İslâmiyet'te kaderi kınama, ilahi takdire karşı gelme, ölünün özelliklerine dövünerek, ağlayarak ağıt yakma hoş karşılanmamakla birlikte toplumda ağıt söyleme

⁴¹ Keskin, "Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölüm", 11.

⁴² Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 153.

geleneği oldukça yaygındır. Erkeklerin söylediği ağıtlar varsa da ağıtları daha çok kadınlar söyler.⁴³

Ölü arkasında söylenegelen, herkes tarafından bilinen ve tekrarlanan belirli bir ağıt yoktur. Ölen kişinin ardından doğaçlama olarak ağıt yakılır. Ağıtçı tarafından, ağıtta ölenin, onun türlü özelliklerinden gençliği, güzelliği, yakışıklılığı gibi fiziksel özellikleri ile cömertlik, cesaret, güzel huy gibi kişilik özellikleri dile getirilerek övülür, yokluğunun bırakacağı izler dile getirilir. Evlenmemiş genç insanlar, okulunu bitiremeyenler, nişanlı veya evlilik arifesinde olanlar, çocukları küçük iken ölen anne-babaların bu durumları dile getirilerek ölümün onlar için zamansızlığı düşüncesiyle dünyada yapamadıkları şeyler zikredilerek ağıt yakılır. Ölü evine taziyeye gelenler de kedere ortak olup ağlarlar.

Ağıtta ölen kişiyi küçük düşürecek veya onu yerecek sözler kullanılmaz. Bazı ağıtlarda ise kişi ölmemiş gibi düşünülerek yaptığı şeylerden, giyinişinden, konuşması veya gülmesi gibi işlerinden bahsedilerek ona duyulan özlem ifade edilir. Bazı ağıtlarda ise cinayet ve kaza gibi sebeplerle birinin ölümüne sebep olan kimselere beddua edilmekte, onların da aynı acıyı yaşamaları dilenmektedir.

Yakılan ağıtlara örnekler;

Karşıda koyun kuzu

Tırnakları kırmızı

Ahmedim ölmüş

Ne oğlu var ne kızı

Derê Mêrdînê bi pîvaz kim

Ava helal û heram tev lê rast kim

Destê Yaşarê xwe bigrim

Ji destê Ezraîl xelas kim

(Mardin kapıda soğan ekeydim. Helal ve haram suyla sulayaydım. Yaşarımın elini Azrail'in elinden kurtaraydım.)

Hate eyda dû heciyan

Xuşk û bira li hev civiyan

Bira bişewite mala felekê

⁴³ Arkasından ağlayanı olmayanlar için “garip gitti” denildiği ve bu şekilde bir son ile karşılaşmamak için bazı kimselerin önceden ağıtçı kadınlar için para ayırdıkları ve ölümleri durumunda bu kadınların gelip ağlamalarını istediklerine dair söylenceler varsa da biz böyle bir durumla karşılaşmadık.

Serê vê biharê

Çawa destê min û Yaşarê min

Ji hev qetand

(Kurban Bayramı geldi. Kardeşler bir araya toplandı. Feleğin evi yansın. Bu bahar mevsiminin başında ben ve Yaşarımın ellerini ayırdı.)

Dibê hawar hawar...

Lawo ez şîn im bira bi ser dayika te de were kevir û dîwar û bila were çiya û zinar

Ji ber derd û kul û kedera vî lawikî dil û cîgerê'm rast hevdu dixwar

Ji ber hesreta çavê reş ê belek, simbêlê reşqeytanî ez bûm dîn û har

Ê de hawar hawar...

Derd û kul û kedera vî lawikî çiqas zor e, ya rebbê'm encax tu pê zanî

Mihemedê'm birîndar e, qurşûna milçirandî, doxtor û tebîban me bir bêxwediya faqultê li wê acîlê danî

Ê de sê roj û sê şev e vî lawikî min qediya di nav gola xwînê de wê feryad û fixana xwe bir û anî

Bira agirê sor têkeve mala canê wan doxtor wan tebîban kesî birînê Mihemedê min venekir û wey îlaç û merhemek jê re anî

Wey lawiko te serê xwe danî ser çoga diya xwe û ruhê xwe da û li vê eşheda xwe anî

Evya çi agir e, lawo we tev berdaye nava cîger û berdaye nava vî canî

Wele tunê dûmana hesreta cahil û ciwaniyê di dev û poz û çavê dayka xwe re anî

Wey hawar hawar...

Way li min hawar...

Lawo ez şîn im bira bi ser dêyka te de were kevir û dîwar û çiya û zinar

Lawo kuro dîno, wele hesreta dilê min ê şewitî li pê te maye

Ez ê balê xwe didimê simbilê reşqeytanî dê bi qurbano hîna nû xwîdaye

De birîna vî Mihemedê min, li kêlekê dayikê bi qurbanê bi çarde ciya ye

Hîî, qurşûna wî zalimî wî dijminî wa ye di serê wî de maye

Way hawar hawar...

*Bê lome be, bê lome be, bê lome be, bê lome be
De bira derdê weremê, kula qansêrê di nava dil û can û cîgera we be
Hûn bigerin li doxtor û li tebîban îlacên we ne neyên diyînê, li vê dinyayê bira
dermanê we tune be
We çawa kuştî Mihemedê min ê delalî, ew xortê min ê tenik ê teze dê bi
qurbano merikî ewqasana bê sûc û bê gune be.*

Ah ah ah...

Ben yashlyım

Taş duvar, kaya ve dağ annenin başına düşeydi

Yavrumun derdi ve kederi yüreğimi dağladı

Kara gözlüm, kaytan bıyıklımın acısı beni deli etti

Ah ah ah...

Yavrumun derdi kederi Allah'ım ne kadar zor ancak sen anlarsın

*Memedim yaralıdır omzu yırtıktır. Doktor, tabip için şu yıkılası fakülteye
götürdük.*

Üç gün üç gecedir yavrum bu kan gölünün içinde feryat ediyor

*Ateş düşsün şu doktor ve tabiplerin evine, kimse ne bir ilaç ne de bir merhem
verdi*

Ah yavrucuğum, başını dizime koydu, şehadet getirip öldü.

Bu nasıl bir ateş ki yüreğime düşürüp bu canımı yaktınız.

Ah yavrucuğum, gençliğinin güzelliğini burnumdan getirdin.

Ah ah ah...

Yashlyım.

Taş duvar, kaya ve dağ annenin başına düşeydi.

Ah yavrucuğum, yaralı yüreğimin kederi devam ediyor hala

Bakıyorum da yavrumun bıyıkları daha yeni terlemiş

Memedim annesinin yanında, on dört yerinden yaralı

Zalim düşmanın sıktığı kurşun hala Memedimin kafasında

Ah ah ah...

Kimsenin başına gelmesin böyle acı.

Ey yüreğimi yakanlar inşallah verem ve kanser olursunuz,

İnşallah dertlerinize derman bulamayasınız.

Siz, suçsuz ve günahsız Memedimi, kurban olduğum yavrucuğumu nasıl öldürdünüz.

5. Ölenin Ardından Hayır Maksadıyla Yapılanlar

5.1. Kur'an Okutmak

Cenaze yıkandıktan sonra mezar yeri henüz hazır değilse orada bulunan hoca veya Kur'an okumasını bilen kimseler tarafından Kur'an baştan sona okunup hatim duası eklenerek sevabı ölen kimseye bağışlanır. Böylece cenaze üzerine okuma işlemi gerçekleştirilir. Ölen kişi ölmeden önce ardından hayır maksatlı kullanılmak üzere para bırakmışsa, çocuklarına vasiyette bulunmuşsa ya da cenaze yakını ölüsü için hayırlar yapmak istiyorsa Kur'an okutmak için bir miktar para ayırır. Toplum içinde ücretle Kur'an okuyup okutmak normal bir şey olarak kabul edildiğinden çoğu kimse paradan pay almak için hatim halkasına dâhil olur. Okuma bittikten sonra bu para cüz sayısınca otuza bölünerek okumada yardımcı olanlara okudukları cüz sayısınca verilir. Dileyen alır dileyen almaz. Bazen mezarın hazır olmasından dolayı cenazeyi bekletmemek için hocadan daha sonra ücret karşılığı hatim indirmeleri istenir. Hocanın daha önceden okuyup hazırda beklettiği hatim varsa, onun hatim duası yapılarak ölünün ruhuna vakfedilir. Bunun için de hocaya ücret ödenir.

Ölünün kırkına kadar her gün bir Yasin okuması için hocaya para verenler de vardır. Kur'an okumasını bilmeyenlerin sağlıklarında okuttuğu gibi ölen kimselerin de ardından genellikle imamlara "*hitma salé*" denilen yıllık hatim okutulur.⁴⁴ Özellikle mezarlıklarda ve Perşembeyi Cumaya bağlayan akşam Yasin okumaya çok ehemmiyet verilir.⁴⁵ Bismil ilçesinin bazı köylerinde ölünün gömülmesinden sonra ilk Cuma günü akşam namazına kadar Kur'an okunur. Buna "Cuma akşamı teslimi" denir.

5.2. Iskat ve Devir

Diyarbakır'da yaşayan halkın ölü için belirli zamanlarda yaptığı hayır maksatlı uygulamalar vardır. Bunlardan özellikle en çok dikkat edileni ölen kimsenin Allah'ın huzuruna borçlu çıkmaması için hayattayken yerine getirmediği/getiremediği dini

⁴⁴ Günde bir cüz okunarak ayda bir hatim indirilir ve bu durum bir yıl boyunca tekrarlanarak 12 hatim indirilmiş olur.

⁴⁵ Peygamberimiz: "Her kim kabristana girer de Yasin'i okur ve sevabını ölülere bağışlarsa, o gün Allah Teâlâ onların azabını hafifletir. Kendisinin de bu kabristandaki ölüler sayısınca sevabı olur" demiştir. bk. Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 3/16.

vecibeler için yapılan ıskat ve devir işlemidir. Genellikle zaman varsa ve imkânlar müsait ise cenaze defnedilmeden önce veya definden hemen sonra bu işlem yapılır.

Sözlükte “ıskat, düşürmek; devir ise, döndürmek, çevirmek anlamına gelmektedir. Dini literatürde, kişinin sağlığında eda edemediği namaz, oruç, kurban, adak, kefaret gibi ibadetlerinin, vefatından sonra fakirlere fidye ödenerek düşürülmesine ıskat; bu maksatla ayrılan meblağın kâfi gelmemesi durumunda uygulanan yöntem de devir denmektedir.⁴⁶ Devir, ıskat için fakirlere nakdî bedeli tamamen vermek yerine muayyen bir miktarı hibe edip tekrar hibe yoluyla ondan geri alma ve toplam borç miktarına ulaşıncaya kadar bu hibe ve karşı hibe işlemini devam ettirme usulünün adıdır. Böylece elde devredilen para ile devir sayısının çarpımıyla elde edilen meblağın fidye olarak hibe edilmiş olacağı, neticede de ıskat için gerekli fidyenin tamamen ödenmiş olacağı var sayılmaktadır.⁴⁷

Fıkıhta daha çok namaz ve oruç borcunu düşürme anlamına gelen ıskat-ı salât ve ıskat-ı savm terimleri kullanılır. Mazeretsiz olarak tutulmayan ve kaza edilmeyen oruçlar için ıskat-ı savm, bütünüyle ıskat-ı salâtın ve devrin cevazı yönünde Kur'an'da, sünnette veya sahabenin ve müctehid imamların fetvalarında hiçbir açıklama yer almamaktadır.⁴⁸

Bu işlem, defnin gerçekleştiği gün yapılabildiği gibi uygun bir günde de yapılabilir. Ölen kişi genelde hatim, ıskat ve devir için bir miktar para ayırmıştır veya vasiyet etmiştir. Hatim parası çıkarıldıktan sonra kalan para ıskat ve devir için kullanılır. İskat ve devir işlemlerini hoca veya seydalar yaparlar. Ölü yakınlarından bu iş için ayrılan para alınır. Ölüm gece olmuş veya para temin edilememişse altın da bu işlem için kullanılmaktadır. İskat için yeterli gelmeyen para sanal çoğaltma da denilebilecek devir ile çoğaltılır. Hoca/seydanın katıldığı bu uygulamada ehil kabul edilen kişiler bir halka oluşturarak bir mendil veya yazmaya sardıkları parayı sırayla dolaştırırlar veya imam birini karşısına alarak sarılı parayı hibe eder. O da yapılan hibeyi alıp kabul eder ve imama geri iade eder. Bu durum istenilen miktar elde edilene kadar devam eder.

Şafii mezhebine göre fidyenin gıda cinsinden verilmesi gerektiğinden hoca ve ölü sahibi kişi arasında “buğday ile hoş etme” denilen bir işlem yapılır. Bu iş genellikle Şafii mezhebine bağlı kırsal kesimde yaşayanlar arasında görülmektedir. Hoca camide ıskat için bir torba buğday bulundurur. Ölü sahibi “aldım -hibe ettim” sözleri ile hocadan buğdayı satın alıp tekrar ona hibe eder ve bu işlem bütün para hoş edilene kadar devam eder. Hanefi mezhebi taklit edilip “hoş etmeden” para da verilebilir. Bu işlemi daha çok medrese okumuş olan seyda ve fahri imamlar yapmaktadırlar. Bunlardan dolayı bu uygulama kaldırılmaya direnç göstermektedir. Hoca devir işlemini yaptıktan sonra paranın dağıtılacağı kimseler için bir liste hazırlar. Bu listeye devir işleminde bulunan

⁴⁶ Karagöz, “ıskat”, 279.

⁴⁷ Diyanet İslam İlmihali, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 1/370.

⁴⁸ Diyanet İslam İlmihali, 1/370.

kimseler ile hoca ve çevresindeki durumu iyi olmayan kimseler de yazılır. Iskat parası bu listedeki kişi sayısına bölünür ve kişi başına verilecek miktar belirlenir. Maddi kazanç söz konusu olduğundan bazen din görevlileri arasında sorunlar yaşandığı gözlemlenmektedir. Iskat öncelikle çevredeki dul kadınlara, öksüz ve yetimlere, yakın akraba içerisindeki ve çevredeki fakirlere verilir. Sağlığında ıskatını veren kimselere de rastlanmaktadır. Bunda ölüm sonrası varisleri olacak çocuklarının hayrını yapmayacakları düşüncesi yatmaktadır.

5.3. Mevrit Okutmak

Mevrit, kelime itibariyle insanın doğduğu yer, doğma, dünyaya gelme, doğulan zaman anlamlarını taşımakla birlikte zamanla Hz. Muhammed'in (s.a.v) doğumunu anlatan manzum eser olarak bir nazım türünün adı olmuştur. Ayrıca bu manzum eserlerin okunduğu törenler de zamanla mevrit adını almıştır.⁴⁹ Verilen yemeğe de mevrit yemeği denmektedir.

Diyarbakır'da mevrit törenleri dinî bir tören olarak görülür ve bu törenlere katılma da dinî bir görev olarak algılanır. Sevinç zamanında şükür, ölüm olaylarında da ölene sevap olacağı, ruhunu huzura kavuşturacağı inancıyla mevrit okutmak vazgeçilmez bir dinî vecibe olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde mevrit geleneği Anadolu'nun hemen her yerinde karşılaşılan ortak bir cenaze ritüelidir.⁵⁰ Töreninin icra edilme günleri, Anadolu'nun değişik bölgelerinde küçük farklılıklar gösterse de mevlitsiz cenaze töreni yok gibidir.⁵¹

Diyarbakır'da da taziyenin biteceği gün, kırkı, yıldönümü gibi zamanlarda bu şekilde ölü mevlidi verilmektedir. Mevrit verileceği zaman önceden ilan edilerek verilecek mevrit için din görevlisi veya dini konularda bilgili hoca/seyda çağrılır. Genellikle birkaç farklı versiyonu olan Kürtçe mevrit okunur. Şehir merkezinde daha önceleri Türkçe yazılmış olan Süleyman Çelebi'nin "Vesiletü'n Necat" adlı eseri daha fazla okunurdu. Yoğun göçler sonucu çevrenin dönüştürdüğü uygulamalardan biri olarak okunan mevrit de Kürtçeye dönmüştür. Hoca mevlidi okuduğunda önüne tepsi üzerinde muhtelif gıda maddeleri az miktarda ve küçük kaplara bırakılmış olarak konur. Okunan mevrit dolayısıyla bunların bereketleneceği, mevrit veren kimsenin evinin bereketleneceğine inanılır. Yemek dağıtımından önce bu tepsi üzerindeki topluluğa teberrüken dağıtılır. Herkes tepsiden bir şey alıp yer ve dua eder. Mevlidi okuyan hocaya genelde ücret de verilir.

"Kırkı" akraba, komşular ve tanıdıklara haber verilerek genellikle yemekli olarak yapılmaktadır. Ölümün üzerinden bir yıl geçtiğinde yine aynı şekilde ölü sahipleri imkânları ölçüsünde insanlara çeşitli ikramlarda bulunarak veya mevrit okutup yemek

⁴⁹ Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 163.

⁵⁰ Anadolu'da cenaze törenleriyle adeta özdeşleşen mevrit törenlerinde Türklerin İslamiyet öncesi cenaze törenleriyle benzerlikler vardır. bk. Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 164

⁵¹ Kara, *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, 163.

vererek ölmüş yakınlarını anarlar. Ölüme bağlı olarak belirli bir zamanda gözetilip verilen bu mevlit dışında, ölmüşlerine sevap olması düşüncesiyle özellikle Kadir gecesinde olmak üzere dinen önemli sayılan zamanlarda da mevlit verilmektedir. Bunlar yemekli olabileceği gibi bisküvi, gofret ve şeker türü şeylerin dağıtılmasıyla da olabilmektedir.

Daha önceleri Müslümanlara benzer şekilde Süryanilerde de 3, 40 ve sene devrinde yemek verilirdi. Mardin ve köylerinde devam eden bu uygulamalar Diyarbakır'da da bazen görülmektedir. Yılı bitene kadar herhangi bir gün ve süreye bağlı kalmaksızın ayından sonra papaz tarafından okunmuş lokum, bisküvi, ekmek türü şeyler dağıtılmaktadır.

5.4. Sadaka Vermek

Ölen kimsenin ardından yakınları kendisi için hayır maksatlı maddi uygulamalarda bulunurlar. Yerine getirmediği/getiremediği ibadetlerin karşılığı olarak iskatinı verirler. Maddi durumu iyi olup da hac ibadetini yerine getirmeyenler için bu işi yapabilecek biri hacca gönderilir. Ölü adına kurbanlar kesilir, sadakalar verilir.

Ölüm olayından sonra yapılan ilk hayırlardan biri ölünün ayakkabı ve elbiselerini ihtiyaç sahiplerine vermektir⁵² (Bazen insanlar ölüye ait eşyaları almak istemezler). Maddi durumu iyi olanlar ölünün kullanmış olduğu koyun yününden yapılmış yer yatağını da sevap beklentisiyle fakirlere verirler. Bunlar dışında sebeplere bağlı olarak yapılan hayırlar da vardır. Kandil geceleri veya Cuma akşamları ölmüşlerinin hayrı için yemek, bisküvi, lokum, gofret, çörek, akide şekeri gibi şeyler dağıtılır. Rüya da ölmüş akrabalar görülürse “canı rahmet istedi” denilerek hayır maksatlı sadakalar verilir. Bu para olabileceği gibi gıda maddesi de olabilir. Hayır maksadıyla dağıtılan şeyler arasında günlük hayatta en çok kullanılan tuz, sabun gibi ev ihtiyacı şeyler ile çocukları sevindirecek gofret, şeker ve bisküvi en revaçta olanlardır.

Süryanilerde de ölen kimse için hayır maksatlı sadaka verildiği görülmektedir. Bazı kimseler bu maksatla kilisenin bakımı için yardımda bulunmaktadır.

5.5. Mezarlık Ziyaretleri

Ölen yakınlarını anmak ve onların ruhlarını memnun etmek için mezarlıkla ilgili çeşitli adet ve inanışlar oluşmuştur. Diyarbakır'da genelde ölümler aile fertlerinin rahatlıkla gelip ziyaret edebilecekleri yakın mezarlıklara gömülürler. İl dışında ölmüş olsalar dahi kendi köy veya ilçelerine veyahut aile fertleri uzun zamandır şehre gelip yerleşmişler şehir mezarlığında gömülürler. Şu anda şehir merkezinde yerleşim

⁵² Benzer şekilde ölünün “soyka” denilen kıyafetlerinin, ölü diğer dünyada üstsüz-başsız kalmasın diye fakirlere bağışlanması İslam öncesi eski Türk topluluklarında görülen bir uygulamaydı. bk. Ölmez, Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma, 32.

alanının içinde kalmış mezarlıklarda yer kalmadığından Yeniköy Mezarlığı belediye tarafından genişletilerek düzenlenmiştir.

Şehir merkezindeki en eski mezarlık olan Mardinkapı Mezarlığı'nda mezar yeri kalmadığından, burada ailelerinden biri gömülü olanlar isterlerse ölmüş yakınının mezarını açtırıp tekrar kullanabilmektedir. Bazı kimseler ailelerinden sevdikleri kimselerin kendi mezarlarına gömülmesi için vasiyette bulunmuşlardır. Aynı mezara konulan kimselerin birbirlerine mahrem olmaları gerekir.

Mezarlıkların ziyaret edilmesi, ölümün hatırlanması ve dünyada ahireti unutmadan yaşamak için ibret alınması bağlamında İslam'ın tavsiye ettiği hususlardandır. En çok ziyaret edilen kabirlerin başında anne, baba, kardeş ve evlatlar gibi yakın akrabaların kabirleri gelmektedir. Ziyaret esnasında kendilerine dua edilip, okunan Kur'an'ın sevabı bağışlanır.

Kabir ziyaretinde genellikle Fatıha, Yasin, İhlâs, Felak ve Nas gibi sureler okunur. Okumasını bilmeyenler, mezarlıklarda ellerinde Kur'an veya Yasin bulunan ve ücret karşılığında okuyan kimselere okuturlar. Ölü için sevabı umularak mezarlıktaki çocuklara şeker veya bisküvi benzeri şeyler dağıtılır. Kabir ziyaretleri genellikle Perşembe günleri ikindi namazından sonra, Cuma sabahı, Arife günü veya bayramlarda yapılmaktadır. Özellikle mezar yaşanan yerde ise bayramda öncelikle mezarlık ziyaret edilir. Mezarlık ziyaretlerini çoğunlukla kadınlar yapmaktadır. Bazı kadınlar mezarlık ziyaretlerinde ölülerin avret yerlerini gördükleri düşüncesiyle ya yedi kat giyinirler veya bir bezi üzerlerindeki elbiselerle beraber yedi kat olacak kadar katlayıp çamaşırlarının içine koyarlar. Bu şekilde kendilerini ölülerin bakışlarından korumuş olduklarına inanırlar.

Genel olarak, mezarlığa girildiğinde ölülerin duydukları ve gördüklerine inanıldığından öncelikle ölülere selam verilir ve mezarlıktaki tüm ölülerin ruhları için Fatıha okunur. Mezarın başına gelince mezardaki kimse için ayrıca Fatıha okunur ve dua edilir. Mezarın toprağı düzeltilerek etrafı temizlenir. Mezarın başına ölüye sevap kazandıracığı ve mezarlığa güzel bir görüntü vereceği düşüncesiyle ağaç dikilir veya çiçek ekilir. Ölüler, canlılar gibi düşünülerek saygısızlık yapmamak için mezarlara basmamaya dikkat edilir.

Ölen kişinin mezarının yapımı için zeminin oturması gerektiğinden defin işleminden sonra bir müddet beklenilir. İmkânı olan mermerden yapar. Daha ucuza getirmek amacıyla mozaik/betondan yapanlar da vardır. Maddi durumu iyi olmayanlar ise çevredeki taşlarla mezarın etrafını çevreleyip mezarın yerinin kaybolmasını engellemeye çalışırlar. Mezarın baş kısmına dikilen mezar taşına ölen kişinin adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihleri yazılır. Ancak bazen bu taşlara ölüm ile ilgili çeşitli şiirler, özdeyişler yazıldığı da görülmektedir. Canlılar için ölümün kaçınılmaz olduğu vurgulanırcasına Allah'ın "Bakî" ismine atıfta bulunularak "el-Fatıha" yazılır. Bu yazılanlar daha çok mezarın tanınmasını sağlama, ölen kişiyi tanıtmaya, ölenin yazgısını

anlatarak ziyaret edenlerin Fatıha okumasını sağlama amacıyla yazılmaktadır. Genel olarak mezarlıklar mermer veya betonla yapılırken canlıların, özellikle kuşların, su içebileceği suluk yapılır. Ziyaret esnasında suluklar su ile doldurulur.

Mezarlıklarda ölüm sonrası gerçekleştirilen söz konusu uygulamalarda, genellikle İslami esaslara bağlı olarak yerine getirilmekle beraber bunların arasında yer yer İslamiyet öncesi eski inanışlara ait kimi inanç ve pratiklerin izlerine de rastlanmaktadır. Mezarlıkta yiyecek dağıtılması,⁵³ ağaç dikilmesi gibi uygulamalar eski Türk inancının devamıdır. Fakat toplum bunlara yeni anlamlar yüklemiştir. Mezar başına ağaç dikilmesi eski Türklerde yaygın olarak görülen ağaç kültürüyle ilgilidir. Ağaç çoğu zaman hayatın ve ebediliğin sembolü olarak kabul edilmiştir. Özellikle meyvesiz ve ulu ağaçlar kutsal kabul edilmişlerdir. Orta Asya Hun Türklerinde Ötüken'in dağlık arazisindeki kutsal sayılan bir çam ağacının etrafında özel bir ayin düzenledikleri ve kötü ruhlardan temizlenmek istenen yerlere ağaç diktikleri; bu tür uygulamaların Göktürklerde de bulunduğu kaynaklardan elde edilen bilgiler arasındadır. Yine bazı Türk toplulukları ulu ve yaşlı çam, kayın, ardıç, servi ve çınar ağaçlarına adaklar adanmış, kurbanlar kesmiş, birtakım dualarla onlardan dilekte bulunmuşlardır. Yakut Türklerinde ise kayın ağacının özellikle şamanlar arasında büyük bir önemi vardır. Her şamanın özel bir ağacı bulunur ve bu ağaçla şaman arasında bir bağ olduğuna; birinin hayatının ötekinin varlığıyla süreceğine inanılırdı.

Günümüzde mezar başlarına ağaç dikme geleneğinin kökeni eski Türk inanışlarına kadar uzanmakta olup, dikilen ağaçla ölen kişinin günahlarının affedilmesine yardımcı olunacağı, ağacın Allah'ı zikretmesinden dolayı ölüye rahmet edileceği, böylelikle ölünün ruhunun memnun edileceğine inanılır. Kuşların bu ağaçlara konmasının, yuva yapmasının ölen kimseye sevap kazandıracığı düşüncesi vardır. İnsanların ağaç gölgesinde oturmaları bile ölü için sevap olarak düşünülür.

Mezarlıklarda su satan, Yasin okumak için ellerinde Yasin ile bekleyen ve mezarlığa her gelen kimsenin peşinden koşuşturarak onlara rahatsızlık veren kimseler mezarlıkları istila etmiş durumdadır. İnsanlar bunlardan dolayı mezarlığa gitmekten sıkılır olmuşlardır. Belediyenin bu işi düzene koymak maksadıyla mezarlıklara birçok çeşme yaptırması ve Kur'an okuyucuları için yeterlilik belgesi vermesi de soruna bir çözüm getirememiştir.

Süryanilerde de mezarlık ziyaretleri için tahsis edilmiş özel zamanlar olmamakla beraber mezarlık ziyaretleri yapılmakta ve bu ziyaretler esnasında hayır maksatlı olarak çocukları sevindirecek şeyler dağıtılmaktadır. İsteyen kimseler de din görevlisini dua

⁵³ Mezar başında yiyecek şeyler dağıtmak gibi adetlerin İslam öncesi döneme ait uygulamalar olduğu öne sürülmektedir. bk. Ahmet Cihan, "Diyarbakır'da Ölüm Sonrası Gerçekleştirilen Taziye Geleneği ve Seremoniler" *SBArD* 7 (Mart 2006), 20.

etmesi maksadıyla mezarlığa götürebilir veya kilisede ölen yakını için dua etmesini isteyebilir. Bunun için din görevlisine ücret verenler de olabilmektedir.

4.5.1. Mezarlıkların Propaganda Maksatlı Kullanılışı

Diyarbakır'ın kendine has siyasi ortamında mezarlıklar da propaganda maksatlı kullanılmaktadır. Siyasi grupların ölen/öldürülen üyelerinin mezarları inançlarına/ideolojilerine göre düzenlenmekte, kendilerince anlam yükledikleri bayrak ve renklerle süslenmekte ve mezar taşlarına savundukları fikirlerle ilgili yazılar yazılmaktadır. Mezarlar bayramlar, ölüm yıldönümleri gibi belirli zamanlarda bu grupların üyeleri ve sempatizanları tarafından ziyaret edilmekte, bu şekilde üyeler arasındaki bağılık kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu mezar ziyaretleri bir araya gelip güç gösterisi yapmak için de kullanılmaktadır.

SONUÇ

Diyarbakır'daki ölüm ve sonrası ritüellerin doğrudan dinî davranışlar ya da İslam öncesinde görülen uygulamaların dinî form ve muhtevalarla yeniden şekillenmiş halleri olduğu söylenebilir. Cenaze namazının kılınması, ölünün yıkanması ve kefenlenmesi gibi uygulamalar değişime rağmen devam eden dini uygulamalardır. Ölümden sonra elbiselerin ihtiyaç sahiplerine verilmesi, ölünün ayakkabılarının kapı dışına bırakılması, mezarlıklarda yiyecek dağıtılması, ağaç dikilmesi gibi uygulamalar da yeniden anlamlandırılarak ve dini bir hüviyete bürünerek devam eden İslam öncesi toplumun uygulamalarına örnek olarak verilebilir.

Kırsal kesimde ve kent merkezinde uygulama farklılıkları göze çarpmaktadır. Kent merkezine yakın ve kent ile daha sıkı ilişkiler içinde olan kırsal kesimde, kent merkezinden etkileşim sebebiyle ölüm ve sonrası uygulamalarda, iletişim ve ulaşımın daha az olduğu diğer yerlere göre daha hızlı bir değişim ve etkileşim gözlenmektedir.

Daha önceleri köylerde görev yapan fahri din görevlilerinin yerlerine kadrolu Diyanet personelinin atanması, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler ölüm sonrası ritüellerde yöresel farklılıkların çoğunu ortadan kaldırmaya başladığından bu konuda uygulama birliğine doğru gidilmektedir. Diyarbakır'da yaşayan Müslüman (Sünnî/Alevî) ve gayri Müslim topluluklarda, ölüm olgusuna ilişkin inanç ve ritüeller genel itibariyle birbirine çok benzemektedir. Sadece inanç farklılığından kaynaklanan çok az farklılık görülmektedir. Özellikle Alevî toplumunda ölüm geleneğine ilişkin uygulamalar ile yıkama, kefenleme ve defnetme aşamalarındaki inanç ve ritüeller, Sünnî topluluklardakilerle büyük oranda benzerlikler göstermektedir.

KAYNAKÇA

Baştañçelik, Ayşe. Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm. Adana: Altın Koza Yayınları, 2009.

Canan, İbrahim. Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte. 18 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1995.

Cenaze Hizmetleri Rehberi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Dini Kavramlar Sözlüğü. ed. İsmail Karagöz Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2010.

Diyanet İslam İlmihali. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Örnek, Sedat Veyis. Türk Halk Bilimi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Zuhayli, Vehbe. İslam Fıkıh Ansiklopedisi. 10 Cilt. İstanbul Risale Yayınları, 1994.

Cihan, Ahmet. “Diyarbakır’da Ölüm Sonrası Gerçekleştirilen Taziye Geleneği ve Seremoniler”. *SBAR* 7 (Mart 2006), 1-23.

Çıblak, Nilgün. “Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler”. *Türk Kültürü Y.XL/474* (2002), 605-614.

Keskin, Yusuf Ziya. “Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölüm”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Temmuz-Aralık 2006), 7- 41.

Özçetin, Adnan. “Diyarbakır Bölgesinde Yas ve Din İlişkisi”. *Düşünen Adam* 13 (2000), 12-18.

Thomas, Louis-Vincent. “Cenaze Ayinleri”. çev. Nermin Öztürk. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (Nisan 2003), 237-253.

Yılmaz, Harun. “Alevî Geleneğinde Ölüm ve Sonrası Tören ve Ritüeller”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 47 (2007), 1-22.

Kara, Zülküf. *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması –Kayseri Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Ölmez, Özlem. *Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Şimşek, Mehmet. “Süryanilerde Ölüm Gelenekleri”, *Süryaniler*. Erişim 22 Mart 2012 <http://www.suryaniler.com/kultur-sanat.asp?id=>

KAYNAK KİŞİLER

AD-SOYAD	İNANÇ	GÖRÜŞME TARİHİ
Hasan Baykut	Alevî /Alevî dedesi	25.06.2012
Hidayet Ulugerçek	Alevî /Alevî dedesi	25.06.2012
Musa Karkın	Alevî /Alevî dedesi	10.03.2012
Erdem Aksoy	Alevî	09.04.2011
Cafer Koluman	Alevî	25.06.2012
Zeynep Koluman	Alevî	18.04.2011
Halime Ekinci	Sünnî	07.06.2011
Cemile Arbac	Sünnî	29.03.2012
Zeynelabidin Çiçek	Sünnî/İmam	21.01.2012
Kamile Özsürücü	Sünnî	03.11.2011
Neşe Demir	Sünnî	06.02.2012
Hasip Kaya	Sünnî	22.06.2011
Ferhat Avcı	Sünnî	21.02.2012
Hüseyin Yaman	Sünnî	18.06.2012
Mehmet Kaya	Sünnî	02.08.2011
Yusuf Akın	Sünnî	14.05.2012
Yusuf Akbulut ve Eşi	Hristyan/Papaz	04.08.2011
Sarkis Eken	Hristyan	04.08.2011
Saliba Acış	Hristyan	04.08.2011

Görüşülen kimseler 32-83 yaş aralığındadır.